

УДК 364.62-787.24:355.1-057.36-057.75

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.4>

Аліна ДУЛЯ

доктор філософії за спеціальністю 231 Соціальна робота, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Scopus-Author ID: 57208213486

Тетяна ЛЯХ

кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Бібліографічний опис статті: Дуля, А., Лях, Т., Спірина, Т. (2024). Готовність сімей до повернення учасника бойових дій додому. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 24–29, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.4>

ГОТОВНІСТЬ СІМЕЙ ДО ПОВЕРНЕННЯ УЧАСНИКА БОЙОВИХ ДІЙ ДОДОМУ

Складнощі психосоціального характеру, з якими стикаються учасники та учасниці бойових дій після повернення до умов мирного цивільного життя, впливають на специфіку взаємостосунків у сім'ї, з друзями, найближчим оточенням, соціальною комунікацією. У Єдиному державному реєстрі зазначається, що на січень 2023 року в Україні майже 800 000 осіб мають статус учасника бойових дій. Наразі, проблема готовності сім'ї до повернення учасника бойових дій додому потребує суттєвого вивчення та дослідження, адже від того як сім'я та учасник бойових дій переживуть період адаптації, залежатимуть їхні взаємостосунки.

У статті розглянуто проблему готовності сім'ї до повернення учасника бойових дій додому, зазначені особливості повернення до умов цивільного життя учасниць бойових дій. Окреслено стратегії подолання проблем адаптаційного періоду: допомога зовні (характер професійної допомоги), допомога сім'ї, яка надає підтримку учаснику бойових дій в адаптації до мирного життя. Визначено рекомендації членам сім'ї, дотримання яких сприятиме покращенню взаємовідносин із учасником бойових дій: важливо прийняти зміни, які відбулися у нього, усвідомити зміну системи цінностей, не прискорювати події, поважати особистий простір людини, навчитися окреслювати власні межі, проявляти терпіння тощо. Через воєнні дії в нашій країні підвищується увага до чинників сімейної адаптації учасників бойових дій після повернення до умов цивільного життя. Саме сім'я може стати дієвим та реальним ресурсом підтримки учасників бойових дій.

Ключові слова: адаптація, військовослужбовець, готовність, сім'я, соціальна підтримка, учасники бойових дій, учасниці бойових дій.

Alina DULIA

Doctor of Philosophy, specialty 231 Social work, senior lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Scopus-Author ID: 57208213486

Tetiana LIAKH

PhD in Education, Professor, Head of Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

To cite this article: Dulia, A., Liakh, T., Spirina T. (2024). Hotovnist' simey do povnennya uchashnyka boyovykh diy dodomu [Readiness of families to return a combatant home]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 24–29, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.4>

READINESS OF FAMILIES TO RETURN A COMBATANT HOME

Psychosocial difficulties faced by combatants after returning to the conditions of peaceful civilian life affect the specifics of relationships in the family, with friends, the closest environment, and social communication. According to the Unified State Register, as of January 2023, almost 800,000 people in Ukraine have the status of a participant in hostilities. Currently, the problem of the family's readiness for the return of a combatant to their home requires significant study and research, because their relationship will depend on how the family and the combatant survive the adaptation period.

The article examines the problem of the family's readiness for the return of a participant in hostilities home, the specifics of the return to the conditions of civilian life of participants in hostilities are indicated. Strategies for overcoming the problems of the adaptation period are outlined: help from the outside, the nature of professional help, help from the family, which provides support to a participant in hostilities in adapting to a peaceful life.

Recommendations for family members have been defined, the observance of which will contribute to the improvement of relations with a participant in hostilities: it is important to accept the changes that have occurred in him, to realize the change in the value system, not to speed up events, to respect a person's personal space, to learn to outline one's own boundaries; show patience etc. Because of the military operations in our country, attention to the factors of family adaptation of the participants in the hostilities ends after returning to the conditions of civilian life. The family itself can become an effective and real resource of support for combatants.

Key words: adaptation, military serviceman, readiness, family, social support, combatants, female combatants.

Постановка проблеми. Наразі, в умовах війни, важливо бути готовими до повернення учасників бойових дій додому. Майже в кожного з нас, є рідні, знайомі, друзі, які захищають наші життя та незалежність України. Одним із найважливіших стабілізуючих факторів для учасників бойових дій, які повертаються додому є їхнє найближче оточення, сім'я, рідні люди. Саме тому, їм важливо підготуватися до повернення учасника чи учасниці бойових дій, шляхом створення комфортного середовища та оптимальних умов для соціальної адаптації й спільної життєдіяльності (Dulia, Liakh, Veretenko, 2020).

Важливо, що до повернення мають готуватись дві сторони, оскільки пройшов деякий час і певні зміни відбулися як в учасників чи учас-

ниць бойових дій, так і у його родини, рідних, сім'ї зокрема.

Відтак, в Україні актуалізувалася тема готовності сімей до повернення учасників бойових дій додому, їхньої адаптації до цивільного життя та подолання проблем, що виникають у зв'язку з цим (Актуальні питання соціальної роботи, 2023).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання профілактики та вирішення конфліктів у сім'ях військовослужбовців після їхнього повернення додому вивчали А. Романишин, С. Черевичний, О. Остапчук, А. Неурова, В. Мараєва, В. Вітюк, І. Хруленко (Профілактики та вирішення конфліктів у сім'ях військовослужбовців, 2023); соціальну підтримку недержавними організаціями

сімей учасників бойових дій досліджувала А. Дуля (Дуля, 2023); проблему регулювання гендерних відносин у Збройних силах України, специфіку соціальної профілактики гендерних стереотипів військовослужбовців та причини їх виникнення, розглядали у своїх наукових доробках Т. Лях, Т. Спіріна (Liakh, Spirina, 2020); психосоціальні чинники сімейної адаптації учасників бойових дій до умов мирного життя досліджувала О. Орловська (Орловська, 2021); практичні аспекти реабілітації військовослужбовців були предметом наукових розвідок Ю. Бриндікова (Бриндіков, 2019).

Мета дослідження. Сім'я з нетерпінням очікує військовослужбовця додому, однак очікування щодо його повернення можуть не відповідати реальності. Набутий досвід, який в бойових умовах дозволяв учаснику бойових дій вижити і після повернення може визначати його поведінку. Це і спонукало нас до розгляду питання готовності сім'ї до повернення учасників бойових дій додому.

Виклад основного матеріалу. Пошук компромісу та шляхів взаєморозуміння, толерантності, стриманості є процесом, де кожному потрібен певний час: учасникам бойових дій – для позитивної адаптації до умов цивільного життя, а сім'ї – задля розуміння та прийняття змін у учасників та учасниць бойових дій, які повернулися додому.

Важливо зазначити, що військовослужбовці пережили нелегкі, стресові, травмуючі та непрості ситуації під час участі у бойових діях. Сформовані в учасників бойових дій шаблони поведінки ускладнюють процес соціальної адаптації після його повернення додому (Столярик, Семигіна, 2023). Через те, сім'я має навчитися знову довіряти, підтримувати, покладатися один на одного задля відновлення попередніх близьких взаємовідносин. Відтак, перебування у зоні бойових дій та отриманий травмуючий досвід має вплив на учасника бойових дій. З огляду на це, він може постійно перебувати у напрузі і не визнавати цього; соромитись, що боїться загинути, потрапити під обстріли, у полон; проявляти агресію до членів сім'ї; бачити тіла померлих побратимів; відчувати провину за вчинення певних дії (Повернення із зони бойових дій, 2015).

Сім'я має бути готова, що військовослужбовці не мають бажання розповідати про війну,

вони прагнуть ці спогади залишити у минулому. Розуміння того, що учасники бойових дій можуть засмутитися, розлютитися, коли їх розпитують про війну, допоможе членам сім'ї зрозуміти його реакції та впоратися з ними.

Жінка за час відсутності чоловіка, учасника бойових дій, зіткнувшись з певними потребами й проблемами, навчилася їх самостійно розв'язувати. У неї з'являється відчуття гордості за власні успіхи й здобутки, водночас, вона відчуває розлюченість, досаду, злість, озлобленість через те, що їй довелося самостійно вирішувати проблемами та справлятися з труднощами. При поверненні військовослужбовця додому, подружжя може зіштовхнутися з проблемами у відносинах: нові знайомі, друзі, підозра у невірності другої половини. Варто зазначити, що у такі моменти необхідно розмовляти один з одним, обговорювати їхні почуття, разом шукати шляхи розв'язання проблем (Повернення із зони бойових дій, 2015; Ми пережили, 2016).

В Україні спостерігається зростання частки жінок серед учасників бойових дій (Liakh, Spirina, 2020). Учасники та учасниці бойових дій, переважно, по-різному повертаються до цивільного життя та, зокрема, до сім'ї. Чоловіки, як правило, ізолюють себе, щоб справитися зі стресом, шукають моральну підтримку серед друзів або побратимів. Учасниці ж бойових дій, зазвичай, діляться власними переживаннями, почуттями, враженнями, бажаннями з партнером. У той же час, вони можуть швидко нервувати, злитися, гніватися, виходити з себе, якщо не відчувають ефективної, адекватної підтримки. Чоловікам варто розуміти, що нехтуючи негативними почуття жінки, учасниць бойових дій, вони не можуть надати підтримку, якої потребує жінка.

Батьки та інші члени сім'ї учасника бойових дій мають зрозуміти, що за час служби всі подорослішали, змінилися цінності, перспективи, ставлення до життя. Вони так само, як і дружина, мають готуватися до його повернення. Їхні стосунки з військовослужбовцем, що повернувся додому, також змінилися, їм потрібен деякий час, щоб прийняти один одного. Батьки хочуть піклуватися про нього так, як до війни, але він вже не потребує цього або ж не хоче (Повернення із зони бойових дій, 2015; Ми пережили, 2016).

Необхідно звернути увагу на підготовку дітей до повернення військовослужбовця та возз'єднання родини, оскільки за його відсутності в сім'ї, потреби дітей могли дещо змінитися. Дітям можуть потребувати більше часу, щоб знову відчути душевну близькість з батьком/матір'ю військовослужбовцями. При підготовці дітей до повернення у сім'ю батька/матері військовослужбовців необхідно враховувати, що реакції дітей на зміни в їхньому житті залежать від віку (Клик, Геделевич, 2018).

Аби допомогти дітям підготуватися до зустрічі батька/матері військовослужбовців потрібно дати їм зрозуміти, що вони можуть говорити про свої почуття; забезпечити додаткову увагу й піклування; пояснити дитині, що вона може злитися; зазначити, що такі почуття є нормальними; зберегти звичний темп життєдіяльності; планувати заходи та події заздалегідь (Повернення із зони бойових дій, 2015).

Після повернення учасника бойових дій додому, він потребує дієвої підтримки, і сім'я є важливим ресурсом, оскільки може відігравати роль емоційного притулку. Науковці виокремлюють стратегії подолання проблем адаптації: допомога зовні, тобто професійна допомога (соціальні служби, громадські організації, психологи, соціальні працівники); допомога зсередини (членів сім'ї, родина) (Бриндіков, 2019).

У соціальній роботі, наразі, поширеним є підхід, орієнтований на сильні сторони отримувача соціальної послуги, соціальної підтримки, соціальної допомоги. Такий підхід передбачає віру соціальних працівників у те, що отримувачі соціальних послуг мають власні погляди, переконання, ідеї, інтереси, думки, здатні до змін, покращання своєї життєдіяльності, зростання, до виваженого, усвідомленого, обґрунтованого прийняття важливих рішень (Спіріна, 2022).

Підхід, орієнтований на сильні сторони, передбачає, що отримувачі соціальних послуг є суб'єктами соціальної роботи й виступають проактивними учасниками процесу психосоціальної підтримки (Столярік, Семигіна, 2023).

Науковці виокремлюють певні аспекти, які допоможуть сім'ям підготуватися до повернення учасників бойових дій додому:

Перебуваючи у зоні бойових дій, людина живе на межі своїх можливостей. Не варто розповідати військовослужбовцю про свої страхи і тривоги, оскільки, він не зможе ефективно виконувати бойові завдання, поки не впевниться, що з рідними все добре.

Вільний час краще витратити на соціально-корисну діяльність. Займати свій час і думки потрібно роботою на перемогу.

Звичайно, найскладніше сьогодні матерям військовослужбовців, які дуже часто опиняються на межі відчаю. Їм важливо, щоб поруч була людина, яка морально сильніша і здатна контролювати емоції.

Потрібно бути готовим, що військовослужбовець, який повертається додому, є іншою людиною з унікальним досвідом. Необхідно прийняти його нові погляди, моральні цінності, проблеми, страхи, прояви агресії тощо. Без прийняття та підтримки сім'ї, без любові, турботи, тепла, повернення до мирного життя майже неможливе.

Ні в якому випадку не можна віддалятися та відгороджуватися, адже учасник бойових дій може залишитися на одинці зі своїми спогадами, що може бути небезпечними для психоемоційного здоров'я. Він має зрозуміти, що потрібен, що поруч з ним рідна людина, яка прийме його будь-яким.

Задля швидшої адаптації учасника бойових дій, його важливо залучати у повсякденну життєдіяльність, щоб він розумів свою значимість. Якщо немає різко вираженої агресії, не варто відгороджувати дітей від учасника бойових дій. Їхня участь і співпереживання можуть стати для нього рятівними (Участь у бойових діях..., 2024).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, готовність сімей до повернення учасників бойових дій є складним процесом адаптації до умов соціального, сімейного середовища, яке змінилося. Психоемоційний, психосоціальний стан учасників та учасниць бойових дій впливає на психологічний клімат їхніх сімей та родин загалом. Тому, для них важливою є соціальна підтримка, яка передбачає активізацію сімейного, подружнього ресурсу задля налагодження сімейних стосунків, подолання труднощів адаптаційного періоду учасниками бойових дій та їхніми сім'ями (дружина, чоловік, діти, батьки).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / за ред.: О. В. Епель, Т. Л. Лях, І. В. Силантьєва. Київ, Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.
2. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій у системі соціальних служб : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Тернопіль, 2019. 559 с.
3. Дуля А. В. Соціальна підтримка недержавними організаціями сімей учасників антитерористичної операції : дис. ... д-ра філософії зі спеціальності 231 – соціальна робота. Київ, 2023. 355 с.
4. Клик С. Е., Геделевич Є. В. Про соціально-психологічну допомогу в переживанні посттравматичного стресового розладу дітей учасників бойових дій. *Реабілітація учасників бойових дій в Україні: досвід та перспективи* : тези доповідей III Всеукр. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 23 листопада 2018 р. Хмельницький. С. 83–87.
5. Ми пережили: техніки відновлення для сімей, військових, цивільних та дітей : практич. посіб. / ред. Г. В. Циганенко ; авт.-уклад.: Г. Циганенко, О. Масик, О. Григор'єва та ін. Київ : «ЛОГОС», 2016. 100 с.
6. Орловська О. А. Сімейна адаптація учасника бойових дій в умовах мирного життя. *Науковий Журнал «Габітус»*. 2021. Вип. 27 С. 214–219.
7. Повернення із зони бойових дій: пам'ятка для сімей військовослужбовців, які повернулися з зони АТО / ред. Т. М. Майстренко. Житомир : ФОП Євенок О. О., 2015. 30 с.
8. Профілактики та вирішення конфліктів у сім'ях військовослужбовців : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2023. 115 с.
9. Спіріна Т. П. Прийняття ефективних рішень як складова професійної культури соціального працівника. *Information and innovative technologies in the turbulence era* : монографія. Katowice, 2022. P. 232–249. DOI: 10.54264/M014
10. Столярюк О., Семигіна Т. Повернутися з війни: психосоціальна підтримка ветеранів/-нок та членів їхніх сімей. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10 (1). P. 63–77. DOI: 10.25128/2520-6230.23.1.6
11. Участь у бойових діях завжди має свою ціну. *Home – Development Foundation*. URL: <https://foundationdv.com/ua/articles/Uchast-u-boiovykh-diyakh-zavzhdy-maie-svoyu-tsinu> (дата звернення: 12.04.2024).
12. Dulia A. V., Liakh T. L., Veretenko T. G. Types of families of joint forces operation participants in the east of Ukraine and peculiarities of social work with them. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. 2020. Vol. 4. P. 211–221. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.5106>. URL: <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/5106>.
13. Liakh T., Spirina T. The problem of social prevention of gender inequality in military services. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. 2020. Вип. 21 (2). С. 192–195.

REFERENCES:

1. Epel, O. V., Liakh, T. L., Silantieva, I. V., & et al. (2023). *Aktualni pytannia sotsialnoi roboty : navch. posib [Current issues of social work : education. manual]*. Kyiv, Uzhhorod : RIK-U [in Ukrainian].
2. Bryndikov, Y. L. (2019). *Teoriia ta praktyka rehabilitatsii viiskovosluzhbovtiv – uchasnykiv boiovykh dii u systemi sotsialnykh sluzhb [Theory and practice of rehabilitation of military personnel – participants in combat operations in the system of social services]. Doctor's thesis. Ternopil [in Ukrainian]*.
3. Dulia, A. V. (2023). *Sotsialna pidtrymka nederzhavnymy orhanizatsiiamy simej uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii [Social support by non-governmental organizations to the families of participants in the anti-terrorist operation]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian]*.
4. Klyk, S. E., & Gedelevich, E. V. (2018). *Pro sotsialno-psykholohichnu dopomohu v perezhyvanni posttravmatychnoho stresovoho rozladu ditei uchasnykiv boiovykh dii [About social and psychological assistance in experiencing post-traumatic stress disorder of children of combatants]. Reabilitatsiia uchasnykiv boiovykh dii v Ukraini: dosvid ta perspektyvy : tezy dopovidei III Vseukr. nauk.-prakt. conf. – Rehabilitation of participants in hostilities in Ukraine: experience and prospects: abstracts of reports of the III Vseukr. science and practice conf.* (pp. 83–87). Khmelnytskyi [in Ukrainian].
5. Tsyganenko, G., Masyk, O., Grigoryeva, O., & et al. (2016). *My perezhlyly: tekhniky vidnovlennia dlia simej, viiskovykh, tsyvilnykh ta ditei : prakt. posib. [We Survived: Recovery Techniques for Families, Military, Civilians, and Children : practice. manual]*. Kyiv : «LOGOS» [in Ukrainian].
6. Orlovska, O. A. (2021). *Simeina adaptatsiia uchasnyka boiovykh dii v umovakh myrnoho zhyttia [Family adaptation of a participant in hostilities in peaceful life]. Naukovyi Zhurnal «Habitus» – Scientific Journal «Habitus», 27, 214–219 [in Ukrainian]*.
7. Maistrenko, T. M. (2015). *Povernennia iz zony boiovykh dii: pamiatka dlia simej viiskovosluzhbovtiv, yaki povernulysia z zony ATO [Returning from the combat zone: a reminder for the families of servicemen who returned from the ATO zone]. Zhytomyr : FOP Evenok O.O. [in Ukrainian]*.

8. *Profilyaktyky ta vyrishennia konfliktiv u simiakh viiskovosluzhbovtziv : metod. posib [Prevention and resolution of conflicts in the families of military personnel: method. Manual].* (2023). Kyiv: NDC of the State Department of the Armed Forces of Ukraine [in Ukrainian].

9. Spirina, T. P. (2022). Pryiniattia efektyvnykh rishen yak skladova profesiinoi kultury sotsialnoho pratsivnyka [Making effective decisions as a component of the professional culture of a social worker]. *Informatsiini ta innovatsiini tekhnologii v epokhu turbulentnosti – Information and innovative technologies in the turbulence era*, 232–249 [in Ukrainian].

10. Stolyaryk, O., & Semigina, T. (2023). Povernutysia z viiny: psykhosotsialna pidtrymka veteraniv/-nok ta chleniv yikhnikh simei [Returning from war: psychosocial support for veterans and their families]. *Social Work and Education*, 10 (1), 63–77 [in Ukrainian].

11. Uchast u boiovykh diiakh zavzhdy maie svoju tsinu [Participation in hostilities always has its price]. *Home – Development Foundation*. Retrieved from <https://foundationdv.com/ua/articles/Uchast-u-boiovykh-diyakh-zavzhdy-maie-svoyu-tsinu> [in Ukrainian].

12. Dulia, A. V., Liakh, T. L., & Veretenko, T. G. (2020). Typy simei uchastnykiv operatsii obiednanykh syl na skhodi Ukrainy ta osoblyvosti sotsialnoi roboty z nymy [Types of families of joint forces operation participants in the east of Ukraine and peculiarities of social work with them]. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, 4, 211–221.

13. Liakh, T., & Spirina, T. (2020). Sotsialna profilaktyka hendernoї nerivnosti u viiskovosluzhbovtziv [The problem of social prevention of gender inequality in military services]. *Naukovyi zhurnal «Innovatsiina pedahohika» – Scientific journal «Innovative Pedagogy»*, 21 (2), 192–195 [in Ukrainian].